

Orienturi/Occidenturi, 25 de secole de războaie

Ouvrage publié avec le concours du
MINISTÈRE FRANÇAIS CHARGÉ DE LA CULTURE
– CENTRE NATIONAL DU LIVRE

Lucrare publicată cu concursul
MINISTERULUI FRANCEZ AL CULTURII
– CENTRUL NAȚIONAL DE CARTE

Thierry CAMOUS (n. 1971), istoric francez contemporan. Profesor la Liceul „A. Calmette” din Nisa. Din 2002, predă la Universitatea „Sophia-Antipolis” din Nisa, iar din 2006 la Universitatea din Guangzhou (Canton, China). Printre temele de cercetare menționăm: originile Romei; raporturile dintre etnologie și istoria antică; raporturile conflictuale dintre Orient și Occident în istorie; originile violenței de masă în istorie. Lucrări publicate: *Le roi et le Fleuve, Ancus Marcius Rex, aux origines de la puissance romaine*, Les Belles Lettres, Paris, 2004; *Orients/Occidents, 25 siècles de guerres*, PUF, Paris, 2007.

Traducătoarea, **Mira-Maria CUCINSCHI**, a absolvit Facultatea de Litere din cadrul Universității „Al. I. Cuza” din Iași, specializarea Limba și literatura franceză – Limba și literatura engleză. Cărți publicate: *Examenele DELF și DALF, nivelurile A și B* (în colaborare), Editura Polirom, 2006; *Franceza pentru Canada*, Editura Polirom, 2007; *Manual de conversație în limba franceză* (volum colectiv), în pregătire la Editura Polirom.

Thierry Camous

Orienturi/Occidenturi

25 de secole de războaie

Traducere din franceză de Mira-Maria CUCINSCHI

CARTIER
istoric

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 24 05 87, tel.: 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr.24, sectorul 2, București.

Tel./fax: 210 80 51. E-mail: codexcartier@gmail.com

www.cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

LIBRĂRIILE CARTIER

Casa Cărții, bd. Mircea cel Bătrân, nr. 9, Chișinău. Tel./fax: 34 64 61.

Librăria 9, str. Pușkin, nr. 9, Chișinău, Tel.: 22 37 83.

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 21 42 03.

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel./fax: 24 10 00.

Librăria Vărul Shakespeare, str. Șciusev, nr. 113, Chișinău. Tel./fax: 23 21 22.

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Inga Druță

Editor: Gheorghe Erizanu

Lector: Valentin Guțu

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Marina Fusa

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Combinatul Poligrafic (nr. 82309)

Thierry Camous

ORIENTS/OCCIDENTS, 25 SIÈCLES DE GUERRES

© Presses Universitaires de France, 2007

Thierry Camous

ORIENTURI/OCCIDENTURI, 25 DE SECOLE DE RĂZBOAIE

Ediția I, ianuarie 2009

© 2009, Editura Cartier pentru prezenta versiune românească. Această ediție a apărut într-un tiraj de 800 de exemplare. Toate drepturile rezervate. Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Camous, Thierry

Orienturi/Occidenturi, 25 de secole de războaie / Thierry Camous ; trad. : Mira-Maria

Cucinschi ; cop. : Vitalie Coroban. – Ch. : Cartier, 2009 (Combinatul Poligr.). – 512 p.

– (Colecția Cartier istoric).

Tit. orig. : Orients/Occidents, 25 siècles de guerres – 800 ex.

ISBN 978-9975-79-536-4

94(1-11+1-15)

C 16

CUPRINS

Introducere – Cultura războiului.....9

Partea I

CETĂȚENI ȘI SUPUȘI: GRECIA, ROMA ȘI PERSIA

Capitolul 1 – Războaiele medice.....23

Hoplitul–cetățean împotriva soldatului–supus.....23

Marathon și Salamina.....33

Despre originile culturii militare occidentale a șocului.....38

Capitolul 2 – Alexandru cel Mare47

Xenofon și Agesilaos, greci în Asia50

Alexandru și falanga macedoneană..... 54

Granicos, Issos, Gaugamela59

Capitolul 3 – Roma și părții71

Legiunea romană: o încoronare a artei războiului.....72

Parții.....78

Dezastrul roman de la Carrhae.....82

Partea a II-a

NOMAZI ȘI SEDENTARI: EPOCA INVAZIILOR SOLDAȚILOR CĂLĂRI

Capitolul 4 – Attila95

Patimile Occidentului.....95

Biciul lui Dumnezeu102

Invasia Occidentului.....106

Capitolul 5 – Invazia musulmană.....	121
Războinici ai deșertului, războinici ai credinței.....	123
Asaltul Occidentului barbar	129
Poitiers.....	135
Capitolul 6 – Unguri și mongoli: teroarea călare în Europa medievală.....	145
Teroarea ungurească.....	146
Mongolii, seniorii stepelor	152
Mongolii, de la stepele Asiei la malurile Mediteranei.....	158

Partea a III-a
CREȘTINI ȘI „PĂGÂNI”: EXPANSIUNEA
CREȘTINĂȚII ÎN EVUL MEDIU

Capitolul 7 – Cruciade.....	171
Cruceații asediază Ierusalimul	173
Superioritatea militară occidentală	180
O aventură colonială fără urmări	194
Capitolul 8 – Recucerirea Spaniei.....	209
Al-Andalus, o pradă tentantă	209
Almoravizi și almohazi.....	218
De la Las Navas de Tolosa la Granada.....	225
Capitolul 9 – Slavi și germani în Evul Mediu.....	231
Slavii	232
Cruciada germanilor.....	235
Cavalerii Teutoni, din Prusia până în Rusia.....	240

Partea a IV-a
STATE-NAȚIUNI ȘI DESPOTISM ORIENTAL:
TURCI ȘI RUȘI LA PORȚILE OCCIDENTULUI

Capitolul 10 – Turcii și Europa, de la Constantinopol la Viena.....	259
Otomanii la asaltul Constantinopolului.....	260
Lepanto	269
Viena.....	279
Capitolul 11 – «Răzuiți primul strat al rusului și veți descoperi tătarul».....	287
Rusia țarilor și Europa, de la Ivan al IV-lea la Ecaterina a II-a.....	288
Imuabila autocrație	302
Napoleon în Rusia: cazaci și pământ pustiit	309
Capitolul 12 – Războiul germano-sovietic.....	335
Calea inumană.....	336
«Marele Război pentru Apărarea Patriei» purtat de U.R.S.S.	346
Barbarii	359

Partea a V-a
SĂRACI ȘI BOGAȚI: UN SECOL DE CONFLICTE
ORIENTURI/OCCIDENTURI ÎN ORIENTUL APROPIAT

Capitolul 13 – Orientul Apropiat arab între renaștere și umilință.....	383
Evrei și arabi în Palestina	384
Arabi și israelieni în război	392
Impasul palestinian.....	415

Capitolul 14 – Teheran, Bagdad, Gaza:	
revolta celor umiliți.....	421
Iranul revoluționar.....	425
Războiul din Golf (1990 – 1991).....	433
Intifada.....	442
Capitolul 15 – «Război împotriva terorismului» și neofundamentalism: tipuri de universalism față în față.....	453
Un nou Ierusalim.....	453
11 septembrie 2001.....	460
Afganistan, Irak: riposta americană.....	465
Concluzie – Șocul identităților.....	485
Indice de nume.....	499

INTRODUCERE

Cultura războiului

„În timp ce neamuri certărețe de mii de ani poartă război, Domnul din ceruri se căznește să nască stele și-albe flori.»¹

Războiul rămâne o constantă în relațiile dintre civilizații. El este o trăsătură a civilizației. Or, în 1993, apărea un articol în care Samuel P. Huntington își expunea concepțiile despre „șocul civilizațiilor”², apărând un punct de vedere apreciat drept destul de provocator: conflictele dintre ideologii au fost înlocuite de conflictele dintre civilizații. Această grilă de analiză „îndrăznește” să numească ceea ce constituie sursa celor mai multe conflicte din istorie, și anume raporturile de alteritate. A considera că diferitele civilizații au multe să-și ofere reciproc și că pacea este, pentru toate, binele comun cel mai prețios nu este un motiv suficient pentru a respinge, din punct de vedere științific, fundamentul opiniei americanului, chiar dacă aceasta este redactată într-o formă și cu exagerări deseori inacceptabile. Este, de altfel, cât se poate de lesne a distinge afirmațiile gratuite și imposibil de verificat ale unui

¹ Victor Hugo, *Les Chansons des rues et des bois*, 3, 1. (tr. trad.).

² Samuel P. Huntington, „The Clash of civilizations”, *Foreign Affairs*, 72, 3, 1993, articol dezvoltat în *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon & Schuster, 1996; ed. fr. *Le choc des civilisations*, Paris, Odile Jacob, 1997.

astfel de discurs. Autorul evocă, astfel, o anumită „capacitate” de dominație a Occidentului, în loc să abordeze permanenta transformare a formelor de dominație ale Occidentului asupra lumii. Sunt de notat, din această perspectivă, paralelele, clasice la neoconservatori, între „resurgența musulmană” și... marxism, apoi între Calvin și ayatollahul Khomeyni. Mai aflăm că islamul „este singura civilizație care, în două rânduri, a pus în pericol Occidentul”, ceea ce minimalizează influența terorii armatelor călări turco-mongole și ungare între secolele al V-lea și al XIII-lea. De asemenea, războiul din Afganistan, declanșat de sovietici în 1979, ar fi primul război între civilizații... A continua, în acest fel, prezentarea incoerențelor de detaliu ale acestui studiu ar fi o muncă prea laborioasă și ar putea constitui o monografie în sine. Cu toate acestea, teza are un fundament: războaiele pe care omenirea le va cunoaște vor fi, într-adevăr, și războaie între civilizații, așa cum se întâmplă de mai mult de două milenii, războiul angajând, în mod consubstanțial, societățile care îl declanșează.

Ei bine, acest „șoc al civilizațiilor” se află în centrul confruntărilor dintre Occidenturi și Orienturi care, de două mii cinci sute de ani, sfâșie Eurasia și nordul Africii – și, astăzi, poate chiar întreaga planetă. Totuși, o asemenea interpretare a evenimentelor istorice prezente și trecute nu este validă decât cu două condiții: pe de o parte, ca aceasta să nu rămână singura interpretare, iar, pe de altă parte, ca noțiunea de „șoc al civilizațiilor” să fie bine înțeleasă. Șocul civilizațiilor nu înseamnă războiul religios la care unii încearcă deseori să-l reducă, nu fără anumite intenții ascunse. Sau, cel puțin, nu înseamnă numai aceasta. În acest sens, facem referință la douăzeci și cinci de secole de confruntări între Occidenturi și Orienturi, și nu doar la treisprezece. Din perspectiva noastră globală, nu putem, apoi, reduce șocul civilizațiilor dintre Ori-

ent și Occident la simpla opoziție islam/Occident, căci, spre deosebire de Huntington, noi nu facem din islam sursa inițială – dacă nu chiar unica – a conflictelor care sfâșie planeta.

Povestea raporturilor dintre civilizațiile occidentale și cele orientale, cu siguranță, nu ține doar de carnagii; ea are legătură și cu artele, științele și gândirea. Totuși, fără urmă de îndoială, întâlnirile dintre acești doi poli ai civilizației, întrepătrunși și complementari, au fost mai frecvente pe câmpul de bătălie decât oriunde altundeva, ajungând până la a constitui un semi-mod de funcționare între Occidenturi și Orienturi: opoziția, dezacordul, conflictul și, în fine, carnagiul.

Pe de altă parte, Occident și Orient sunt noțiuni care nu pot fi reduse la câteva concepte simple. Ele sunt complexe, acoperind situații care au evoluat atât în natura lor, cât și în timp. Vom vorbi, așadar, foarte des în această lucrare despre *Occidenturi* și *Orienturi* la plural. Câteva valori de fond delimitează, uneori, linii marcatore mobile și nesigure, dar care nu sunt departe, în anumite momente ale istoriei, de adevărate prăpăstii. Noțiunile de Orient și Occident sunt, așadar, instabile. În 212, când Caracalla acordă cetățenia romană locuitorilor Imperiului, Levantul și Africa de Nord sunt, și ele, tot în Occident. Puțin după aceea, Roma va fi condusă de împăratul Filip Arabul. Iar, un mileniu mai târziu, cruciații vor încerca, în zadar, să împartă Levantul în fiefuri. Pe de altă parte, Spania este, mult timp, unul dintre bastioanele Orientului, cel mai strălucitor prin influența culturii sale și cel care poartă chiar în germene Renașterea occidentală... Situația este încă și mai complexă când ne punem întrebarea asupra frontierei dintre Occident și Orient în estul Europei. Dacă hunii, ungurii și mongolii reprezintă un Orient deosebit de alogen, foarte curând ungurii, urmând oarecum modelul bulgarilor, vor sfârși prin a deveni europeni, apărându-

se cu îndârjire împotriva cavalcadelor călăreților mongoli, apoi împotriva imperialismului rus. Ce să mai spunem despre ruși, imperiul stepelor, despotism în întregime oriental, imperiu ortodox atât de original sensibil religios, mare putere ambițioasă, apoi neliniștitoare, imperiu siberian, focar al unui totalitarism inuman, un Stalin concurând fără probleme cu un Timur Lenk sau un Genghis-Han? Rusia este o putere, rând pe rând, extra-europeană și europeană din punct de vedere geopolitic, împovărând și Europa, și Asia în egală măsură. De-a lungul istoriei sale, poporul rus va fi, în mod succesiv, și acel Orient la porțile Europei, și acel Occident apropiat, tulburând Asia. Totuși, văzută din Europa și din Statele Unite – și deci prin prisma confruntărilor sale cu Occidentul –, Rusia este, în mod indubitabil, un Orient, și, ținând cont de specificitățile sale, o vom trata cu deosebire din această perspectivă, adică precum Occidentul Orientului. Cu toate acestea, prima societate creștină sedentară în calea popoarelor migratoare din Asia este Rusia, considerată, într-un trecut mai îndepărtat, Orientul Occidentului; abia în raporturile sale cu nomazii din lumea stepei Rusia devine un fel de Occident al granițelor ultime, dar un Occident care alege, prin Aleksandr Nevski, dominația tătară, pentru a lupta astfel mai bine contra agresiunii prin excelență: înaintarea germanică. O perioadă îndelungată, turcii au fost, și ei, chintesența Orientului, invadatori nomazi, musulmani războinici, amenințând Europa dunăreană și mediteraneană până ce reușesc să înfigă flamura profetului în pământul italian de la Otranto. Astăzi, Turcia, a cărei aderare la Uniunea Europeană pare posibilă, membră NATO, care, printre primele națiuni din lume, a dat drept de vot femeilor, apare ca cea mai occidentală dintre națiile Orientului sau poate ca cea mai orientală dintre țările occidentale.

Iată de ce ne vom feri să reducem noțiunea de Occidenturi și Orienturi la o noțiune culturală simplistă ori la un spațiu geografic limitat. De asemenea, nu ne vom ocupa aici decât de raporturile conflictuale observate între Occidenturi și Orienturi, în măsura în care ele au constituit o miză vitală, o confruntare între puteri care, la un anumit moment, fie el și foarte scurt, au împărțit, în contextul unor migrații temporare de popoare, un anumit spațiu geografic. Într-o asemenea perspectivă, vom lăsa deoparte expedițiile coloniale europene îndepărtate și conflictele dintre civilizațiile occidentale și cele din Extremul Orient. Ceea ce ne interesează în problematica acestor confruntări rezidă, de fapt, în raporturile dintre civilizații, așa cum le lasă să se întrevadă războiul: raporturi profunde, structurante și nu doar episodice sau accidentale. În acest sens, dacă evocăm fulgerătoarea invazie hună a Occidentului, este pentru că ea constituie primul jalon al unei serii de episoade de confruntare dintre un Occident sedentar și un Orient nomad, a căror întâlnire pune în evidență, în mod clar, șocul civilizațiilor, dacă acesta există cu-adevărat. Astfel, războiul din Vietnam nu ne interesează în acest context, căci miza civilizației nu ne apare clar: este vorba mai degrabă de o întâlnire violentă și întâmplătoare între Statele Unite/ Occident, mai exact chintesența a Occidentului, și un Orient dat, extrem de îndepărtat. Această miză este, în mod esențial, ideologică, dar, dacă ideologia liberală americană întruchipează o valoare cardinală a Occidentului, comunismul vietnamez este adaptarea unei ideologii de origine occidentală, a cărei implementare a fost facilitată – ca și în Rusia, Cambodgia sau în China – de prezența unei culturi de masă, de o tradiție politică autoritară și de un context colonial specific Asiei de Sud-Est. Același lucru se întâmplă și în cazul episoadelor violente de colonizare sau decoloni-

zare, care, chiar dacă aduc câteodată față în față – războaie ale opiumului, cucerirea Tonkinului sau a Sudanului, războiul din Algeria... – Occidenturi și Orienturi, constituind, astfel, prin definiție, autentice șocuri de civilizație, aceste episoade țin, în plus, și de un fenomen istoric care, prin amploarea sa, depășește în totalitate simplele raporturi Occident/Orient și implică raporturi de ostilitate Orient/Orient, Occident/Africa neagră sau popoarele primitive. În sfârșit, problema raporturilor războinice dintre Occidenturi și Orienturi nu va fi tratată exhaustiv – o viață nu ar ajunge acestei lucrări și, de altfel, acesta nici nu este scopul pe care ni l-am propus.

De asemenea, știm că acest „șoc al civilizațiilor”, chiar dacă luminează istoria raporturilor esențial conflictuale dintre Occidenturi și Orienturi, nu este factorul exclusiv de conflicte. Cele două „conflicte mondiale” din perioada 1914 – 1945 sunt, înainte de toate, expresia șocului – fără îndoială, la fel de emanamente cultural – dintre naționalisme și imperialisme europene în principal și pun, deci, în evidență un război civil în interiorul aceleiași arii de civilizație. Dacă națiuni nonoccidentale, din Orientul Apropiat sau Îndepărtat, s-au trezit implicate în aceste conflicte – Imperiul Otoman, China, Japonia –, aceasta s-a întâmplat mai degrabă din inerție, efect mecanic sau simplu oportunism.³ Războiul rece nu are de-a face doar cu o situație de conflict Orient/Occident, chiar dacă aceasta extinde ostilitatea europeană și occidentală la imperiul despotoc al stepelor: Rusia. Să fim clari, scopul nostru nu este acela de a arăta că războiul, realitate consubstanțială civilizației europene occidentale și civilizației, în general⁴, își are originile

³ Cazul Japoniei e diferit și mult mai complex.

⁴ Și nu doar unui islam belicos prin esență, cum afirmă S.P. Huntington în *Le choc des civilisations*, op. cit., p. 383: «Musulmanilor le vine greu să trăiască în pace cu vecinii lor». Despre războiul consubstanțial al civilizațiilor, a se

în raporturile dintre Orient și Occident. Aceste raporturi au fost în mod esențial conflictuale datorită opozițiilor culturale foarte puternice. Cu toate acestea, imensa majoritate a conflictelor care au însăngerat Europa sunt conflicte intra-europene, generate de raporturile de alteritate dintre europeni, și nu au avut adesea nimic de-a face cu Orientul. Occidentali și orientali se confruntă mai întâi în cadrul propriei lor civilizații, dar, când sunt în mod direct confrunțați, întâlnirea este invariabil războinică, de o violență cu atât mai feroce, cu cât miza este întotdeauna civilizația însăși – oricare ar fi aspectele economice, politice sau chiar ideologice ce ar putea fi placcate pe această realitate profundă –, fiecare apărând un model, o concepție religioasă, un mod de viață, moduri de gândire, o organizare socială sau politică...

Întotdeauna a existat, așadar, o conștiință acută a prezenței celor doi poli de civilizație: Orientul și Occidentul – chiar într-o viziune, încă și astăzi, semnificativ reductoare în raport cu complexitatea situației –, ceea ce face că, deși nu putem decât să deplângem o astfel de viziune, Huntington – chiar participând la caracterul minimalizator al acestei viziuni – are dreptate asupra fondului problemei.

Războiul este devastator, dar este și deosebit de revelator. El definește două tabere: prieteni și inamici, al căror amestec este, în sine, plin de semnificații. El presupune, în cea mai mare parte a timpului, rațiuni care nu sunt câteodată decât pretexte, dar care, cel mai adesea, țin de factori de o profunzime abisală. El se supune unor scopuri a căror natură nu este niciodată

vedea Maurice R. Davie, *The Evolution of War. A Study of its Role in Early Societies*, New Haven, Yale University Press, 1929, ed. franceză. *La guerre dans les sociétés primitives*, Paris, Payot, 1931, și Lawrence Keeley, *War before Civilization*, New York – Oxford, Oxford University Press, 1996, ed. franceză *Les guerres préhistoriques*, Monaco, Le Rocher, 2002, p. 57.